

$^{41}\text{Ar}@C_{60}$ endohedrális komplex képződése neutronbesugárzást követő azonnali magvisszalökődéssel*

BRAUN Tibor

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szervetlen és Analitikai Kémiai Tanszék, 1443 Budapest, Pf. 123.

RAUSCH Henrik

KFKI Atomenergia Kutató Intézet, 1525 Budapest, Pf. 49.

Saunders¹ és munkatársai nemrég kimutatták, hogy a grafit elektródok adott parciális nyomású hélium atmoszférában történő ívgerjesztése útján keletkezett koromból elválasztott buckminsterfullerén a plazmásítás során He-atomokat tud befogni és így stabilis $\text{He}@C_{60}$ -vegyület keletkezik. Az ilyen a plazmában történő in situ befogás viszonylag ritka esemény, de azt is kimutatták, hogy a hélium és a neon később endohedrálisan a már képződött C_{60} -ba is beépülhet, ha azt He-vagy Ne-atmoszférában 600 °C-on egy órán át 3 atmoszféra nyomáson hevítik. Ezen utóbbi termikusan aktivált endohedrális „penetrációra” egy olyan mechanizmust javasoltak, mely szerint a C_{60} -molekulában reverzibilisen egy vagy több kötés felszakad és ezen az időszakosan a kalitkán keletkezett „ablakon” hatol be a He-vagy a Ne-atom. Murry és Scuseria² meggyőző elméleti bizonyítékot szolgáltatott erre az „ablaknyitási” mechanizmusra. Azt is megemlítték, hogy a Saunders és munkatársai¹ által megfigyelt szerény mértékű He- és Ne-behatolás oka — még nagy nyomás alkalmazása esetén is — a termikus aktiválás rossz határfoka lehet³. Megemlítték azt is³, hogy esetleg egy más típusú energiahatás a C_{60} -nemes gáz rendszerre, mint pl. a rendszer lézerbesugárzásos fotolízise a C_{60} -ban létrehozott triplet állapoton keresztül, az „ablaknyitási” mechanizmust hatékonyabbá teheti. Jelen vizsgálataink kimutatták, hogy a C_{60} -argon-gáz rendszer magreaktorban történő neutronbesugárzása a C_{60} -ban lényeges mennyiségű endohedrálisan beépített argon és egy stabilis endohedrális argonvegyület képződését eredményezi.

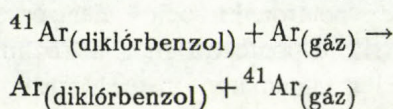
Miközben a fullerének reaktorban elszennvedett sugárkárosodását vizsgáltuk, megfigyeltük, hogy a besugárzott fullerének nem várt nagy radioaktivitást mutattak. Ez lehetővé tette számunkra, hogy kimutassuk, hogy a kereskedelembe kapha-

tó fullerének nem elhanyagolható mennyiségű aktiválható nyomelem-szennyeződések tartalmaznak, melyek neutronaktivációs elemzéssel és γ -spektrometriával pontosan meghatározhatók voltak⁴. A jelen tanulmányban a Hoechst A.G.-tól, Frankfurt/M., kapott polikristályos C_{60} -mintákat rövid ideig (max. 300 mp) az Atomenergiái Kutatóintézet WWR-M típusú 10 MW-os magreaktor csőposta rendszerében sugároztuk be. A besugárzás helyén a termikus neutronfluxus $8,09 \cdot 10^{13} \text{ n cm}^{-2}\text{s}^{-1}$ és a Φ_s/Φ_e fluxusarány 42,6 volt. A besugárzás folyamán a mintákat CO_2 -gázzal hűtöttük. A gamma-spektrometriai méréseket Canberra spektrométerrel, HPGe detektorral (13,6%), valamint NIM-analóg elektronikával, IBM kompatibilis AT 486-33-as személyi számítógépbe helyezett kapcsolt ACCUSPEC/B 16K MCA kártya segítségével végeztük. A spektrométer energiafelbontása 1,82 keV volt a ^{60}Co 1332,5 keV-os vonalán. A 8K csatornában gyűjtött gammaspektrumok értékelésére mind a Canberra Genie-PC basic spektroszkópiai rendszert, mind az IBM PC-AT-ra adaptált HYPERMET programot⁵ alkalmaztuk. A kvantifikálás a k_0 -standardizáción alapult⁶, amihez a mintákkal együtt besugárzott arany és cirkónium referencia összehasonlítókat (etalonokat) használtunk.

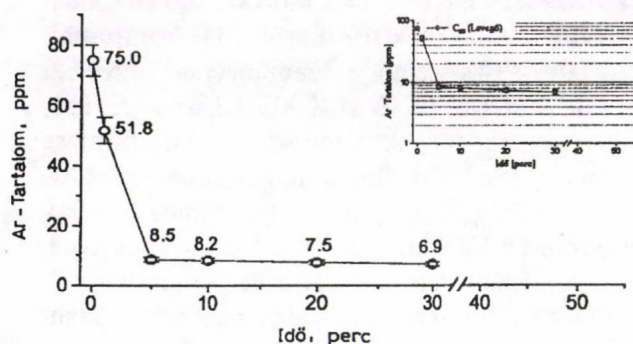
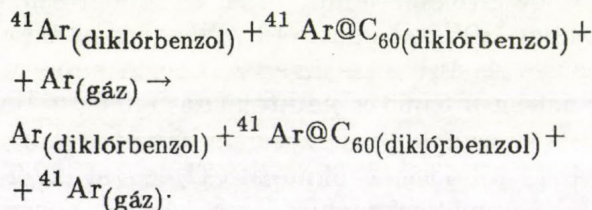
Az argonmeghatározás négyzetes középhibája 9,3 % volt. A Hoechst „Gold Grade” C_{60} -nak nagy ad- és abszorbeált argontartalma azal magyarázható, hogy a Hoechst A.G. a C_{60} -mintákat tiszta argonatmoszférában tárolja. Néhány Hoechst- C_{60} -mintát normális nyomású tiszta argon atmoszférában is besugároztunk. Annak eldöntésére, vajon a mért argon exohedrális szorbátumként található a C_{60} -kristályon, vagy endohedrálisan a C_{60} -kalitkákban foglal helyet, a mintákat diklórbenzolban oldottuk és az oldatok ^{41}Ar koncentrációját különböző előkezelések után gamma-spektrometrián mértük. Az előkezelések célja a mintára fizikailag adszorbeált vagy a besugár-

* Angol nyelven megjelent: Chem. Phys. Lett., 237, 443. 1995.

zott C_{60} -kristályokra adszorbeált, illetve azokba abszorbeált argon — mely az oldatokban oldott argonként van jelen a C_{60} -kristályok feloldása után — eltávolítása volt. Az argon eltávolítása az oldatból levegővel, nitrogénnel vagy nem radioaktív argonnal végzett buborékolatással történt. Néhány mintát az oldószer forrasi hőmérsékletén is buborékolattunk. Feltételeztük, hogy a levegővel, vagy tisztított nitrogénnel történő buborékolatás esetén az oldott argongáz fizikai helyettesítéssel kiűzhető és ekkor csak a feloldott, a C_{60} -ba endohedrálisan befogott ^{41}Ar radioaktivitását mérjük az oldatban. Az inaktív Ar-gázzal való buborékolatás a ^{41}Ar gáz fizikai eltávolítását szolgálta, a következő reakciók szerint lezajló izotóp cserefolyamat szerint:

vagy

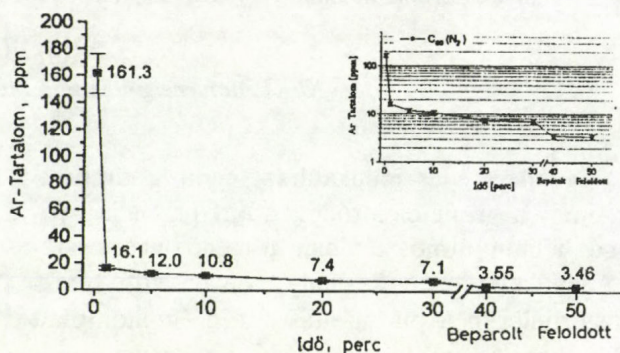

1. ábra

Neutronokkal besugárzott C_{60} -diklórbenzolos oldat ^{41}Ar -tartalmának változása levegővel való buborékolatás közben (a részábra ugyanezeket az adatokat logaritmikus skálán ábrázolja). ○: C_{60} (levegő)

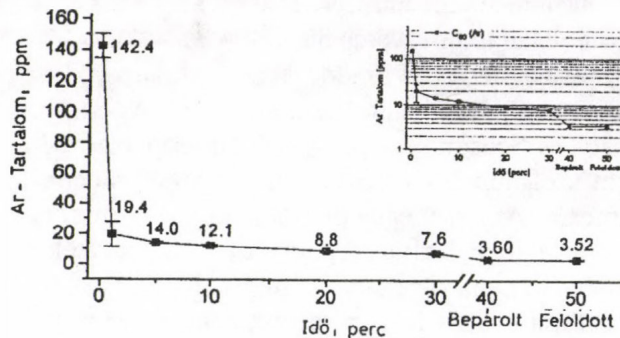
Az oldatok ^{41}Ar -tartalmának változása a buborékolatási idő függvényében az 1.–5. ábrán látható. Mindegyik mintánál az oldat ^{41}Ar -koncentrációjának drámai csökkenése figyelhető meg kb. 7,0 ppm alsó értékig. A görbék azt is mutatják, hogy nincs szignifikáns különbség a ^{41}Ar -eltávolítás mértékét illetően a különböző buborékolató gázok között és látszólag az argon izotópcserereakciója is túl lassú volt ahhoz, hogy más buborékolató gázokkal szemben mérhető hatást lehessen kimutatni kb. 40 perces buborékol-

tatás után. Miután a buborékolatással az argon-eltávolításban egy stabilis állapot állt be, a besugárzott C_{60} diklórbenzolos oldatait a buborékolatás után vákuumban szárazra párologtattuk és a száraz kristályok ^{41}Ar -tartalmát ismét megmértük. Amint az a 2. és 3. ábrából látható, a száraz, újrakristályosított C_{60} minták ^{41}Ar -tartalma kb. 3,5 ppm-re csökkent.

2. ábra

Neutronokkal besugárzott C_{60} -diklórbenzolos oldat ^{41}Ar -tartalmának változása nitrogénnel való buborékolatás közben. (A) mintát az oldószer elpárologtatásával kristályosítottuk, (B) kristályokat újra feloldottuk. ■: C_{60} (N_2)

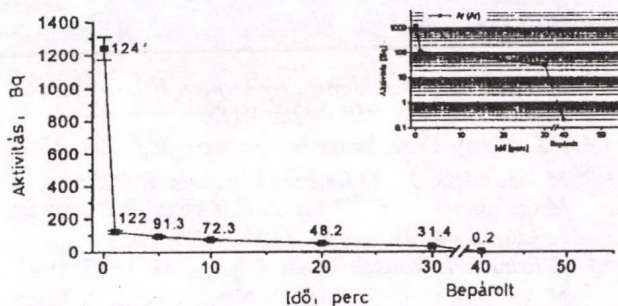

3. ábra

Neutronokkal besugárzott C_{60} -diklórbenzolos oldat ^{41}Ar -tartalmának változása argonnal való buborékolatás közben. (A) mintát az oldószer elpárologtatásával kristályosítottuk, (B) kristályokat újra feloldottuk. ■: C_{60} (Ar)

Ezeket az újrakristályosított, száraz C_{60} -kristályokat diklórbenzolban ismételtelen feloldottuk, 0,45 μm pórusú membrán-szűrőlapra leszártuk és az oldat ^{41}Ar -tartalmát ismét megmértük. Amint az a 2., 3. és 4. ábrán látható az ^{41}Ar -tartalom ennek során már nem változott.

Egy ellenőrző kísérletben Ar-gázt (C_{60} nélkül) neutronbesugárzással aktiváltunk és az így keletkezett radioaktív ^{41}Ar -gázzal teltettük a diklórbenzololdatot. Ezt az oldatot az előbb említett módon inaktív argongázzal buborékolattuk és

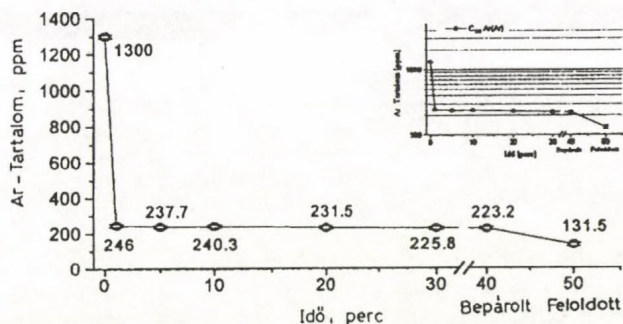
4. ábra

^{41}Ar -al teltett diklórbenzololdat radioaktivitása argongázzal való buborékolatás közben (A) az oldószert elpárologtattuk. ■: Ar (Ar)

gamma-spektrometrián meghatároztuk az oldat radioaktivitását.

Az eredményeket a 4. ábra mutatja. Mint látható, a radioaktivitás drámaian csökken és 30 perc múlva egy igen alacsony értéket ér el. Az oldat szárazra párolása a ^{41}Ar -radioaktivitás teljes eltűnését eredményezi.

Végül egy polikristályos C_{60} -mintát tiszta, normális nyomású argonatmoszférában 300 mp-ig sugároztunk be a magreaktorban a már említett termikus neutronfluxussal. A besugárzás után a C_{60} -at diklórbenzolban oldottuk és az oldat ^{41}Ar -koncentrációját annak inaktív argongázzal való át-buborékolatása közben mértük. Az eredményeket az 5. ábra mutatja.

5. ábra

Argongáz-atmoszférában neutronokkal besugárzott C_{60} -minta ^{41}Ar -radioaktivitása argongázzal való buborékolatás közben. (A) mintát az oldószert elpárologtatásával kristályosítottuk, (B) kristályokat újra feloldottuk. ○: C_{60} Ar (Ar)

A fenti kísérletek a reaktorban történt besugárzás után a kristályos C_{60} -ban olyan fennmaradó argontartalmat jeleztek, mely buborékolatással nem távolítható el. Ezért arra kell következtetnünk, hogy a fennmaradó argonmennyiség a kristályos C_{60} -ban stabilis $\text{Ar}@C_{60}$ -vegyület alakjában van jelen. Mint már említettük, az argon jelenlétének egyik forrása a „Gold Grade” (Hoechst)

C_{60} -mintákban részben annak a technikai minőségű He gáznak az argontartalma, melyet a Hoechst a korom előállításakor a grafit-elektrodok ívgerjesztéses plazmásítása közben használ ⁷. Saunders és munkatársai ¹ megjegyezték, hogy amikor a C_{60} -molekulák a szénplazmában keletkeznek, esély van arra, hogy bezáródásuk során néhány, a plazmában szintén jelenlévő héliummolekula a kavitáción belül találja magát. Azonban az endohedrális argon legfőbb forrása a Hoechst A.G.-nál tiszta argonban tárolt „Gold Grade” (Hoechst) C_{60} -kristályokra a tárolás közben adszorbeált, illetve a kristályokba abszorbeált argon. A kísérleteink bizonyították, hogy a neutronbesugárzás többszörös szerepet játszik. Egyrészt a termikus neutronok a $^{40}\text{Ar}(n,\gamma)^{41}\text{Ar}$ magreakción keresztül érzékeny módszert nyújtanak az argon-tartalom pontos meghatározására. Másirányú méréseink, amelyek során pozitron annihilációs spektrometriás és differenciál pásztázó kalorimetriás módszereket alkalmaztunk, azt mutatták ⁹, hogy a C_{60} -kristály szerkezete nem szenved jelentős sugárkárosodást mintegy 10^{17} n cm^{-2} dóziséig, jóllehet jól ismert, hogy nagyobb dózisonál a reaktorneutronok primer ütközéssel átrendezhetik a szénatomokat a grafitban ¹⁰. A neutronbesugárzás másik szerepe abban áll, hogy a neutronok „forró” ^{41}Ar atomokat hoznak létre a $^{40}\text{Ar}(n,\gamma)^{41}\text{Ar}$ magreakció útján. Az ebben a reakcióban felszabaduló energia a ^{41}Ar atomok kinetikus visszalökődési energiájaként jelenik meg. Ez a visszalökődési energia ⁸ sokkal nagyobb, mint a legtöbb kémiai reakcióban fellépő energia és ez elégséges lehet a ^{41}Ar atomnak ahhoz, hogy egy nagyenergiájú bimolekuláris ütközés eredményeképpen behatolhasson a buckminsterfullerén-molekula belsejébe. Újabban Jiménez-Vazquez és munkatársainak sikerült kis mennyiségű tríciumot beépíteniük a fullerénck-be egy hasonló visszalökődéses beviteli mechanizmus útján ¹¹.

A szerzők köszönik az OTKA T 007642 és az OTKA T 15986 sz. pénzügyi támogatásokat, valamint a Hoechst A.G., Frankfurt/M. által ajándékozott „Gold Grade” C_{60} -mintát.

Összefoglalás

Kimutattuk, hogy argonatmoszférában lévő, ill. abszorbeált vagy adszorbeált argont tartalmazó polikristályos C_{60} neutronbesugárzása stabilis endohedrális argonvegyületet hoz létre. Az argon koncentrációját műszeres neutronaktivációs elemzéssel (INAA), a rövid felezési idejű ^{41}Ar -izotóp segítségével határoztuk meg. Feltételezzük, hogy

az endohedrális vegyület az argonatomnak a C_{60} kalitkába történő behatolása útján jön létre; ennek legvalószínűbb mechanizmusa a ^{41}Ar atomok nagy kinetikai energiájú visszalökődésén alapszik, a $^{40}\text{Ar}(n, \gamma)^{41}\text{Ar}$ magreakció következtében.

Formation of the $^{41}\text{ArC}_{60}$ endohedral complex by prompt nuclear recoiling following neutron irradiation. T. Braun and H. Rausch

It is demonstrated that by the neutron irradiation of polycrystalline C_{60} in an argon gas atmosphere or of C_{60} crystals containing previously ab- and adsorbed argon, a stable endohedral argon compound is formed. The concentration of argon has been determined by instrumental neutron activation analysis (INAA) via the short-lived ^{41}Ar isotope. It is supposed that the endohedral compound is formed by the penetration of the argon atom into the C_{60} cages; a mechanism due to the high kinetic energy recoiling ^{41}Ar atoms according to the $^{40}\text{Ar}(n, \gamma)^{41}\text{Ar}$ nuclear reaction seems the most plausible.

IRODALOM

- 1 M. Saunders, H.A. Jiménez-Vázquez, R.J. Cross, R.J. Poreda: *Science*, 259. 1428. 1993.
- 2 R.L. Murry, G.E. Scuseria: *Science*, 263. 791. 1994.
- 3 M. Saunders, H.A. Jiménez-Vázquez, R.J. Cross, S. Mroczkowski, M.L. Gross, D.E. Giblin, R.J. Poreda: *J. Am. Chem. Soc.*, 116. 2193. 1994.
- 4 T. Braun, H. Rausch: *Anal. Chem.*, 67. 1517. 1995.
- 5 M. De Bruin: *J. Radioanal. Nucl. Chem. Articles*, 160. 31. 1992.
- 6 F. de Corte, A. Simonits, A. Wispelaere, A. Elek: *J. Radioanal. Nucl. Chem. Articles*, 133. 3. 1989.
- 7 Hoechst A.G.: magánközlés.
- 8 W.D. Ehman, D.E. Vance: *Radiochemistry and Nuclear Methods of Analysis* (Wiley & Sons, New York, 1991) p. 367.
- 9 T. Braun, I. Konkoly-Thege, H. Rausch, K. Süvegh, A. Vértes: *Chem. Phys. Letters*, 238. 290. 1995.
- 10 J.H.W. Simmons: *Radiation Damage in Graphite* Pergamon Press, Oxford, 1965.
- 11 H.A. Jiménez-Vázquez, R.J. Cross, M. Saunders, R.J. Poveda: *Chem. Phys. Letters*, 229. 111. 1994.

Budapest, ELTE, Szervetlen és Analitikai Kémiai Tanszék

Érkezett: 1995. IX. 3.

Közlésre elfogadtuk: 1995. IX. 14.

Szerkesztésért felelős: Pungor Ernő - Szerkesztőség címe: 1521 Budapest, Gellért tér 4. Telefon: 4631-598. Fax: 4634-052; e-mail: hangos@ch.bme.hu

Kiadja a Magyar Kémikusok Egyesülete, 1027 Budapest, Fő u. 68. Telefon: 2016-883

Felelős kiadó: Gálosi György

A számítógépes szedést végezte: CheMicro Kutató Fejlesztő Kft, Budapest.

Készítette: MTE SZ Házinyomda, 96/155, Budapest. Felelős vezető: Budai László

Terjeszti a Magyar Kémikusok Egyesülete.

Az előfizetési díjak befizethetők az MHB 10200830-32310157-00000000 folyószámlára, „MKE 31 MKF” megjelöléssel.

Előfizetési díj egy évre 4800,- Ft + ÁFA. Egy szám ára 400,- Ft + ÁFA.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Budapest, Postafiók 149 és a MAGYAR MÉDIA, H-1392 Budapest, Postafiók 279, telex: 226207

Hirdetések — Anzeigen — Advertisements: Magyar Kémikusok Egyesülete, 1027 Budapest, Fő u. 68.

Közleményeink kivonatolva is csak lapunkra való hivatkozással vehetők át.
Egyes cikkek teljes egészében való átvételéhez a szerkesztőség külön engedélyre van szükség.
Ez a folyóirat MNOSZ 3450 5502 szerint készült.

Index: 25.540

HU ISSN 0025-0155